

Prevence šikany ve škole

doc. PhDr. Dana Kasperová, Ph.D.

Studijní opora čerpá z materiálů, které vznikly v rámci ESF projektu č. CZ1.07/2.2.00/18.0027.

3) Vývojová stadia šikany a typologie agresorů a obětí

Anotace: V následující kapitole se student seznámí s jednotlivými stadii vývoje šikany, jejich dobrá znalost je základem pro rozhodnutí o správném postupu při řešení školní šikany, neboť v počátečních stadiích šikany je třeba zvolit jiný způsob řešení, než ve stadiích pokročilé šikany. Typologie hlavních aktérů šikany, agresora i oběti, nám mohou pomoci určit ve skupině, kdo je agresorem či obětí, nebo kdo je potenciálně ohrožen.

Klíčová slova: vývojová stadia šikany – ostrakismus, fyzická agrese a manipulace, vytvoření jádra agresorů, přijetí norem, totalitní šikana, typologie agresora, typologie oběti, rizikové faktory u oběti

1. Vývojová stadia šikany

Pro správný postup při vyšetřování šikany je nezbytné určit, v jakém vývojovém stadiu šikany se třída nachází. Kolář¹ ve svých odborných publikacích rozlišuje pět vývojových stadií, přičemž první, druhé a třetí považuje za počáteční, čtvrté a páté za pokročilé stadium šikany. Škola (školní preventista či školní psycholog) by měla být schopna účinně pracovat s prvními dvěma stadii, od třetího stadia je třeba obrátit se na odborníky, např. z pedagogicko-psychologické poradny (PPP).

---

¹ K tomu srv. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha : Portál, 2001. A dále KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha : Portál, 2011.

Šikana je mnohvrstevnatý a komplikovaný fenomén, na nějž je třeba nahlížet z vícero úhlů pohledu. Šikanování chápeme nejen jako nemocné chování či závislost, kdy dochází k vzájemné (patologické) vazbě mezi agresorem a obětí, ale považujeme jej i za nemoc celé skupiny, v níž jsou hrubým způsobem porušeny rovnoprávné vztahy a vazby. Šikana se totiž téměř nikdy neodehrává jen mezi agresorem a obětí, ale vždy v komplexu vztahů celé skupiny.

Proměna zdravé skupiny v nemocnou, resp. porucha vztahů ve skupině, má svůj zákonitý vývoj a vnitřní dynamiku. Děje se tak od prvního stadia tzv. ostrakismu, které se odehrává v podstatě téměř v každé skupině, neboť všude se nachází někdo neoblíbený, z něhož je „dobré“ si občas „vystřelit“. V dalším vývoji si ale skupina začíná nacházet svého outsidersa či „otloukánka“. Klíčové bývá třetí stadium, kdy se vytvoří jádro útočníků, které začíná systematicky a opakovaně šikanovat vytipovanou oběť. Až do tohoto stupně vývoje se dají věci ještě jasně řešit. Poté totiž dojde k bodu zlomu, kdy šikanování se stane normou většiny třídy a celá skupina se stává krutou. V posledním pátém stadiu – totalitě – násilí přijmou jako normu všichni žáci ve třídě a šikanování se stane skupinovým programem.

Jednotlivá stadia vývoje šikany ve skupině se vyznačují typickými postoji k násilí – postoj otevřeného nesouhlasu, zastrašeného nesouhlasu, lhostejnosti, ambivalence (přitahuje mě to, ale mám strach), sympatizování a souhlasný postoj. Pro účinnou pomoc při šikaně a léčbu celé skupiny je stěžejním úkolem rozpoznat nejen formy šikany, ale i její vývojové stadium.

První stadium: zrod ostrakismu

Jedná se o první fázi, kdy dochází k identifikaci a vyčlenění okrajových členů skupiny. Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen skupiny necítí dobře. Je neoblíben a není uznáván. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spřádají proti němu intriky, dělají na jeho účet „drobné“ legrácky apod.

Taková situace je již zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje. V každé školní skupině se objevuje někdo, kdo není oblíben, avšak pokud učitel nezbystrčí svou pozornost a nebude se opakovaným mírným podobám ubližování slabšímu věnovat, může se z nich postupem času vyvinout i pokročilá šikana. Někdy k takovému vývoji, ať už vědomě či nevědomě, může přispívat i sám pedagog, zejména pokud nějakému žákovi příliš často a opakovaně vytýká jeho slabiny či neschopnost (nebo jinak snižuje jeho

osobní hodnotu) nebo má ve třídě velmi oblíbeného žáka, jehož přednosti či osobu příliš vyvyšuje nad ostatní.

Ve fázi ostrakismu se u oběti většinou začínají objevovat tři charakteristické znaky². První známkou je rychlé a radikální zhoršení prospěchu, např. z typického „dvojkaře“ je najednou dítě, které sotva prospívá na čtyřky. Dalším ukazatelem mohou být náhlé poruchy pozornosti. Dítě, které doposud nemělo se schopností soustředit se žádné problémy, se najednou stává nepozorným, při hodinách se uzavírá do svého světa a přemýšlí o své vině a důvodech, proč se k němu ostatní chovají odmítavě.

Pro třídní kolektiv ve fázi ostrakismu bývá typické, že se většinou rozdělí na tři části. Na jedné straně je agresor a jedinci, kteří s ním sympatizují. Na druhé straně je oběť nebo oběti. Uprostřed je tzv. neutrální jádro, které se nepřiklání ani na jednu stranu. Občas promluví s obětí, ale kontakty s ní příliš nevyhledávají. Tito žáci (jedná se většinou o děti s průměrným prospěchem i chováním) jsou nejvíce schopni a ochotni podat pedagogovi objektivní informace o situaci ve třídě.

Způsoby ubližování typické pro první stadium³ mohou být např.:

- agresoři vtipkují na adresu oběti, zesměšňují ji, vysmívají se jí;
- spolužáci oběť ignorují, neodpovídají jí na pozdrav, dělají, že ji neslyší;
- oběť je pomlouvána, osočována, je obviňována z něčeho, čeho se nedopustila;
- v jídelně si od ní všichni odsedají a tváří se štitivě;
- agresoři se vysmívají chybám a neúspěchu oběti, při zkoušení jí schválně napovídají špatné odpovědi, a při jejich zopakování obětí se celá třída výborně baví;
- agresoři posílají oběti hanlivé a urážlivé sms zprávy či emaily, vymýšlejí si nepravdivé a zesměšňující příběhy, které o oběti roznášejí po celé třídě či škole;
- spolužáci urážejí rodiče oběti.

Druhé stadium: Fyzická agrese a přitvrzování manipulace

V zátěžových situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou ostrakizovaní žáci sloužit jako hromosvod. Spolužáci si na nich odreagovávají nepříjemné pocity například z očekávané těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem nebo prostě jen z toho, že chození do

---

² Srv. MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha : Grada, 2010.

³ Tamtéž, s. 119.

školy je obtěžuje. Manipulace se přitvrzuje a objevuje se zprvu ponejvíce subtilní fyzická agrese.

Zde začíná vyhrožování zbitím, silné slovní urážky, oběť bývá nucena k drobným úsluhám agresorovi (např. nošení tašek, dávání svačín apod.). Oběti bývá často ničen majetek a ošacení (ušpiněné oblečení, potrhaná taška či bunda, rozlámané tužky, rozmáčené sešity či učebnice).

Agresoři se do jisté míry stávají závislí na ubližování oběti, vyvstane-li nějaký problém, takto ho kompenzují. Obrannou a přirozenou reakcí oběti je útěk do strachu, který se může projevit somatizací (bolesti hlavy, břicha, ranní nevolností a teplotami) či vyhýbáním se docházky do školy, záškoláctvím a dalším zhoršením prospěchu. Oběť se dostává do slepé uličky, za své chování je často kárána a trestána, a to jak učiteli, tak rodiči.

Neutrální jádro žáků se v tomto stadiu již většinou rozpadá, část jedinců se přidává k agresorům, nezářka se objevuje i část dětí, které začnou sympatizovat s oběťmi. Další vývoj skupiny je závislý na míře pozitivních vztahů (kamarádství, soudržnost, uznávání pozitivních hodnot a norem) a postoji k násilí. Pokud ve třídě převládá odmítavý postoj k násilí a pozitivně orientované vztahy je šance, že pokusy o šikanování neuspějí. Avšak je nutno podotknout, že k takým případům dochází zřídka. K pozitivnímu utváření skupiny je totiž potřeba dlouhodobého a cíleného pedagogického působení (a přiznejme si, že vztahy mezi žáky se učitelé příliš nezabývají).

Typické způsoby ubližování ve druhém stadiu mohou být např⁴ .:

- agresoři ničí oběti věci, školní pomůcky a oblečení;
- oběti je vyhrožováno zmlácením;
- agresoři berou oběti peníze, zabavují jí kapesné;
- oběť je nucena k úsluhám agresorům – nosit tašku, psát za ně domácí úkoly a jiné školní práce;
- agresoři ničí výsledky práce oběti – malují jí do sešitů, vytrhávají stránky s domácím úkolem, počmárají výkres apod.;
- agresoři malují propiskou oběti při vyučování na záda, na krk, cuchají vlasy a neumožní jí si to o přestávce umýt;
- agresoři „drobně“ fyzicky oběti ubližují – nastavování nohy při chůzi, bouchnutí pravítkem, „nechtěné“ kopnutí při tělocviku.

---

⁴ Tamtéž, s. 120-121.

Třetí stadium (klíčový moment): Vytvoření jádra agresorů

Vytváří se skupina agresorů, úderné jádro. Tito šířitelé „viru“ začnou spolupracovat a systematicky, nikoliv již pouze náhodně, šikanovat nejvhodnější oběti. V počátku se stávají jejich oběťmi ti, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii nejnižší, tedy ti „slabí“.

Jedná se o zlomový moment, neboť pokud se do této doby nepodaří vytvořit silnou pozitivně orientovanou podskupinu, která by vlivem, popularitou a neformální autoritou svých členů alespoň vyvažovala zlo páchané podskupinou agresorů, pak se počáteční stadium přemění na pokročilé stadium šikany.

Agresoři si totiž již uvědomují, že získali rozhodující převahu nad obětí a začínají ovlivňovat zbytek třídy – buď budete na naší straně, nebo se taky můžete stát obětí. Spolužáci se oběti většinou nezastávají a nečinně přihlížejí jejímu ubližování. Jejich postoj by se dal vyjádřit slovy „já mu nic nedělám, já za nic nemohu, hlavně, ať to nejsem já, komu ubližují“. Oběť se dostává do bezvýchodné situace – většinou skupiny je odmítána, nikdo se jí nezastane (ze strachu, aby neskončil na jejím místě), nikdo jí nevěří.

Podle Martínka⁵ však přeci jen dochází k určité změně v chování oběti - začíná vyhledávat přítomnost učitele, s kterým sice nenaváže kontakt, ale v jeho blízkosti se cítí alespoň trochu bezpečně. V tomto stadiu si agresoři hledají spolužáky, tzv. hlídače, kteří monitorují pohyb učitele po chodbě a v případě jeho přiblížení agresory ihned varují. Samotná třída se tak stává častým prostředím, v němž k šikanování dochází. Z tohoto důvodu se oběť snaží trávit přestávky mimo třídu – např. postáváním u dveří před třídou či v blízkosti kabinetu. Avšak není žádoucí, aby učitel takového žáka kontaktoval před ostatními, je vhodnější počkat na příhodnější situaci, kdy bude se žákem o samotě (např. požádá ho o pomoc s pomůckami).

Typickými způsoby ubližování ve třetím stadiu⁶ mohou být např.:

- oběť je fyzicky napadána – bití, kopání, fackování, údery pěstí do obličeje, píchání špendlíkem;

---

⁵ Tamtéž, s. 123.

⁶ Tamtéž, s. 124.

- oběť je zastrašována fyzickým zmlácením, popř. zabitím;
- oběť je nucena nosit na těle cedule s ponižujícími nadávkami;
- po cestě ze školy je oběť válena v bahně a poté vystavena kutému posměchu ostatních;
- oběť je nucena půjčovat agresorům peníze, bez nároku na vrácení, je nucena platit jim za nezmlácení;
- oběť nesmí chodit s ostatními, ale v patričním odstupu; je jí zakázáno někoho oslovit, musí vyčkat na vyzvání.

Čtvrté stadium: Většina přijímá normy agresorů

Normy agresorů jsou přijaty většinou a stanou se nepsaným zákonem. V této době získává neformální tlak ke konformitě novou dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. U členů „virem“ přemožené skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná vůdcům. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě – aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají při tom uspokojení.

Jedním z typických znaků této fáze je, že doposud pouze přihlížející spolužáci se začínají šikanování pasivně či aktivně účastnit (vymýšlejí např. další způsoby toho, co by mohli agresori oběti ještě provést). Agresori jsou již závislí na šikanujícím chování, projevují radost z toho, že se jich oběť bojí, mnohdy ubližují pro své odreagování, pobavení či z nudy. Také oběť se již stává do určité míry na šikaně závislá. Její psychika je již natolik zasažena, že přijímá svou úlohu jako normální, nebrání se ubližování, v některých případech začne agresory obdivovat a ochotně plnit jejich příkazy. Stále však cítí, že se děje něco, co by se dít nemělo (někdy trpí posttraumatickým syndromem).

Typické způsoby ubližování ve čtvrtém stadiu mohou být např.:

- oběť je věšena, škrcena, dušena;
- oběť je svlékána do naha a vystavována před ostatními;
- oběť je vystavována kopání a mlácení; agresori podněcují spolužáky k bití;
- agresori vyhrožují oběti zabitím (drží ji např. za nohy z okna a chtějí ji pustit);
- oběť musí olizovat prkénko na WC, boty agresorů apod.

Páté stadium: Totalita neboli dokonalá šikana

Násilí jako normu přijímají všichni členové třídy. Šikanování se stává skupinovým programem. Obrazně řečeno nastává éra „vykořisťování“. Žáci jsou rozděleni na dvě sorty lidí - na „otrokáře“ a „otroky“. Jedni mají všechna práva, ti druzí nemají práva žádná. Objevuje se též slovník, v němž se agresori označují jako nadlidi, vládci, mazáci, velkoknížata... a oběti bývají nazývány poddanými, mukly, bažanty apod. Agresori využívají na obětech vše, co se nějakým způsobem dá využít či zneužít – materiální věci (peníze a osobní věci), tělo, city, rozumové schopnosti, školní znalosti atd. Agresori jsou zcela opojeni svou mocí, ztrácejí poslední zbytky zábrán, smysl pro realitu a jsou nutkáni k páchání brutálního násilí. V extrémních případech hrozí oběti ublížení na zdraví či dokonce smrt (Jsou známy případy, kdy oběť byla ve skříňce vyhozena z vyššího patra budovy.). Tento nejvyšší stupeň totalitní šikany je příznačný spíše pro věznice, vojenské útvary či výchovné ústavy pro mládež. V mírnějších podobách se někdy může vyskytovat např. na učňovských školách.

2. Typologie agresorů a obětí

Typologie hlavních aktérů šikany nám může pomoci odhadnout, kdo je ve skupině agresorem, případně kdo by se jím mohl eventuálně stát, a je z toho důvodu „rizikovým“. Jaká je jeho osobnost? A jak ho poznáme? Stejně tak nás zajímá otázka, podle čeho poznáme žáka, jež je sužován šikanou? A jak lze určit děti, které by nepotenciálně mohly obětí šikany stát, a na něž by tedy učitel měl zaměřit svou pozornost?

Typologie agresora

Agresor, jedinec, který se aktivně účastní šikany, zejména její iniciátor (ten, kdo ji začíná a vede) mívá určité typické vlastnosti. V zásadě rozlišujeme následující typy agresorů⁷:

a) Agresor hrubý, fyzický

Jedná se o jedince hrubého, primitivního, se silným energetickým přetlakem. Často mívá narušený vztah k autoritám (rodičům, učitelům) a z toho plynoucí kázeňské problémy.

---

⁷ K tomu srv. KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha : Portál, 2011. A dále MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha : Grada, 2010.

K ubližování oběti používá hrubou fyzickou sílu, vyžaduje absolutní poslušnost a šikanování používá cíleně k zastrašování ostatních.

V mnoha případech se jedná o člověka, který je rodiči za prohřešky nelítostně a tvrdě trestán (často bitím či tvrdými zákazy). Ve školním prostředí pak jako by opláceli oběti to, co zažívají doma. Martínek⁸ uvádí ještě jedno specifikum rodičovské výchovy těchto agresorů – nečitelnost rodiče, vychovatele. Co to znamená? Čitelný rodič či vychovatel trvá na dodržování předem stanovených pravidel. Na prohřešky dítěte reaguje zřetelně a pro dítě srozumitelně. Naproti tomu nečitelnost ve výchově znamená, že rodič dítě trestá a chválí nahodile, např. při dobré náladě i velký prohřešek shovívavě přejde, naopak při špatné náladě sebemenší prohřešek tvrdě ztrestá.

b) Agresor jemný, kultivovaný

Jedná se o jedince slušného, kultivovaného, někdy narcisticky šlechtěného či zvýšeně úzkostného. Vůči dospělým osobám a zejména učitelům se chová vždy slušně a ochotně, čímž si u nich získává oblibu. Šikanuje spíše skrytě, bez přítomnosti svědků či stojí v pozadí jako tzv. „šedá eminence“ a k páchání násilí využívá své přísluhovače. Tím si zajišťuje alibi – „já nic, to všechno oni!“.

Pro rodinnou výchovu těchto jedinců platí, že je vůči nim uplatňován důsledný a náročný přístup, někdy až vojenský dril bez lásky. Bývá pod neustálým dohledem rodičů, musí beze zbytku a bez možnosti svobodné volby plnit jejich příkazy. Takový jedinec prožívá stavy zvýšeného napětí, které musí někde kompenzovat.

c) Agresor srandista

Jedinec optimistický, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezřídka oblíbený (jak u učitelů, tak spolužáků) a vlivný. Nepřipouští si žádnou odpovědnost, objeví-li se v životě nějaké překážky, má tendenci je obcházet, nikoli překonávat. Často dokáže být velmi zábavný a vtipný. Šikanuje zejména pro pobavení sebe a ostatních.

Rodinná výchova nevykazuje žádná výraznější specifika, v některých případech mohou v rodině absentovat duchovní a mravní hodnoty a může být přítomna citová subdeprivace.,

---

⁸ MARTÍNEK, Z.. c.d., s. 136.

Typologie obětí

Vystihnout charakteristiku obětí je obtížnou záležitostí, obětí se totiž za určitých okolností a v určitém kontextu může stát kterékoli dítě. Přesto lze říci, že nejčastěji bývají šikanováni jedinci, kteří jsou jakýmkoli způsobem odlišní od ostatních.

Rizikové faktory a projevy v chování u obětí šikany:

- tělesná slabost a lehčí tělesná konstituce (zvláště u chlapců);
- nápadné vnější znaky (brýle, obezita, ryšavé vlasy, koktavost, tělesný handicap);
- rasová odlišnost, příslušnost k minoritě a skupinám imigrantů;
- dítě ze sociálně slabé rodiny (neschopné soutěžit s ostatními v míře konzumu);
- výjimečné a nadané děti;
- neurotické dítě (bývá plaché, tiché, do sebe stažené, ustrašené, sebemenší kritika ho ranní, snadno se roztřeše či rozpláče);
- dítě výrazně submisivní (plaché, neschopné prosadit se mezi vrstevníky).
- sociální neobratnost dítěte, která často způsobuje jeho neoblíbenost;
- nové dítě v sehraném kolektivu či dítě, jež bylo delší dobu mimo skupinu (např. z důvodu dlouhodobé nemoci).

Rodinné prostředí a výchova obětí

Rodinné prostředí, které jakýmkoli způsobem omezuje harmonický a svobodný vývoj osobnosti dítěte, zvyšuje riziko, že se dítě stane obětí šikany. Podle Říčana⁹ cokoli, co podlamuje sebevědomí dítěte, co mu brání získat v kolektivu oblibu a vliv, co ho negativně poznamenává a oslabuje, to vše zvyšuje jeho zranitelnost. A lehce zranitelné dítě bývá snadným terčem agresora.

Rizikové rodinné faktory:

- ❖ hyperprotektivní matka, která dítě rozmazluje a nedovolí mu získat zkušenosti na vlastní pěst;
- ❖ rodina s negativním postojem k násilí – rodiče vštěpují dítěti odmalička zásadu, že násilí je nepřijatelná norma jednání, a „prát se“ je špatné. Takové dítě se neumí bránit jednak nedostatkem praktického cviku, jednak díky psychickým zábránám.

---

⁹ ŘÍČAN, P.; JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha : Grada, 2010, s. 62.

- ❖ „jedináčkovská“ výchova – dítě není schopno rozvíjet vrstevnickou vzájemnost.

OTÁZKY

- 1) Uveďte jednotlivá stadia vývoje šikany.

1. stadium	
2. stadium	
3. stadium	
4. stadium	
5. stadium	.....

- 2) Proč je důležité, aby učitel znal vývojové stupně šikany?

.....
.....

- 3) a) Která vývojová stadia je schopna zvládnout škola sama?

.....

- b) Ke kterým je nezbytné přizvat odborníky ze specializovaných center?

.....

- 4) Přečtěte si následující příběh a pokuste se určit, o jaké vývojové stadium se jedná?
Své rozhodnutí zdůvodněte.

„Skoro týden mě nechali. Byl jsem psychicky úplně na dně. Nemohl jsem se soustředit na hodinu, bál jsem se přestávek. Filip se někdy choval jako blázen. Z ničeho nic mě vzal do kravaty a začal mě dusit. Nebo mě objal a házel se mnou. Někdy to bylo dost nebezpečný a měl jsem strach. Často na mě házeli odpadky i Jarda a Karel. Chci udělat všechno pro to, aby mě nechali na pokoji.“

.....
.....
.....
.....
.....

...

- 5) Které stadium šikany je označováno jako zlomové?
Podrobně toto stadium charakterizujte.

- 6) Pokuste se vymyslet vlastní typický příběh pro druhé stadium. Poté v něm barevně označte charakteristické znaky.

.....
.....
.....
.....
.....

7) Vyberte děti, které by se mohly stát potenciálními oběťmi. Zdůvodněte.:

- ✓ Hanka je příliš plaché děvče.
- ✓ Karolína se neustále baví se svou kamarádkou.
- ✓ Jana má krásné kudrnaté rezavé vlasy.
- ✓ Honza už potřetí vyhrál matematickou olympiádu.
- ✓ Erik je z Peru, ale jinak je normální.

8) Které další faktory kromě *slabé tělesné konstituce* a *nápadných vnějších znaků* patří mezi rizikové u potenciální oběti:

9) Pokuste se popsat typického agresora. Využijte při tom znalosti typologie agresorů.

.....

.....

.....

.....